

ПРОБЛЕМИ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ БАНКАМИ

Алексеев М.Д.

*доктор економічних наук,
професор кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Споживче кредитування населення має важливе соціально-економічне значення. Воно сприяє підвищенню життєвого рівня населення та більш повному задоволенню потреб. За останні роки кредитування в Україні стало настільки доступним, що отримати споживчий кредит міг практично кожен бажаючий. Однак несподівана фінансова криза позбавила багатьох позичальників справно платити відсотки за кредит, своєчасно і в повному обсязі погашати його. У кредитодавців, зокрема банків, значно зросла частка проблемних кредитів у кредитному портфелі. Однією з причин, що посприяли цьому, були недоліки в договірних відносинах між кредитодавцем та споживачем. З огляду на вище сказане, розглянемо окремі проблемні, дискусійні положення відносин між кредитодавцем і споживачем, що проявляються при укладенні між ними договору про надання споживчого кредиту.

Аналіз останніх джерел чи публікацій. Проблема споживчого кредитування приділяють значну увагу як вітчизняні, так і іноземні учені. Дослідженню кредитних відносин між кредитодавцем і позичальником, у тому числі при споживчому кредитуванні, присвячені роботи таких науковців як

О.В. Дзюблук, А.М. Мороз, М.І. Савлук та інші. Проте питання договірних відносин при споживчому кредитуванні вимагають подальших досліджень. Це пов'язано, зокрема, зі змінами, які були внесені до окремих законодавчих актів Законом України від 22.09.2011 р. №3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг».

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду договірних регулювання споживчого кредитування, потрібно висвітлити економічний зміст дефініції «споживчий кредит». У науковій літературі та нормативно-правових актах відсутній єдиний підхід до трактування цієї дефініції. Так, у підручнику «Гроші та кредит» зазначено: «Споживчий кредит надається юридичним чи фізичним особам на споживчі цілі» [9,с.380]. Л.В. Кузнецова вважає, що «споживчий кредит – це кредитні відносини, між кредитною системою, підприємствами і організаціями, з одного боку, і населенням у ролі позичальника, з іншого [12,с.272]. В підручнику «Банківські операції» під споживчим кредитом розуміється «кредит, який надається фізичним особам на придбання

споживчих товарів тривалого користування і який повертається в розстрочку» [8,с.332]. «Енциклопедія банківської справи України» трактує споживчий кредит як «вид позички, яка надається торговими компаніями, банками та іншими кредитно-фінансовими установами споживачеві для придбання товарів та оплати побутових послуг» [11,с.482].

Резюмуючи вище викладене, зазначимо, що на сьогодні відсутнє єдине повноцінне трактування споживчого кредиту. Зазначимо, що не всі поняття «споживчий кредит», наведені вище, можна використовувати як основу для проведення подальшого дослідження, оскільки вони не відображають сутнісних характеристик споживчого кредиту. Оскільки метою статті є висвітлення проблемних, дискусійних положень відносин між кредитодавцем і позичальником при споживчому кредитуванні, то в подальшому користуватимось чинними законодавчими актами України.

Кредитний договір є угодою, що визначає права і обов'язки суб'єктів кредитних правовідносин. Як зазначено у статті 1054 Цивільного кодексу України, за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. У договорах за участю фізичної особи – споживача – мають враховуватися вимоги законодавства про захист прав споживачів.

Відносини за договором про надання споживчого кредиту, особливості регулювання відносин за таким договором встановлюються законом, зокрема Законом України «Про захист прав споживачів». Відповідно до цього Закону споживчий кредит – це кошти, що надаються кредитодавцем (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції. Під продукцією законодавець розуміє будь-який виріб (товар), роботу чи послугу, що ви-

готовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб. Водночас споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Договір про надання споживчого кредиту укладається між кредитодавцем та споживачем відповідно до якого кредитодавець надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом з нарахованими відсотками. Не вважається пропонуванням споживчого кредиту застереження про можливість надання його під час придбання продукції.

За своєю суттю договір про надання споживчого кредиту є цивільно-правовим, на нього розповсюджуються положення Цивільного кодексу України щодо форми, змісту, істотних умов правочинів. Формою договору вважається спосіб враження волі осіб, які його укладають. Для кредитного договору потрібна письмова форма, недодержання якої робить кредитний договір нікчемним.

У Законі України «Про захист прав споживачів» чітко прописана процедура укладання договору, яка включає питання щодо надання інформації кредитодавцеві та споживачеві один про одного та щодо умов кредитування. Перед укладанням договору про надання споживчого кредиту кредитодавець зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі про особу та місце знаходження кредитодавця та кредитні умови, зокрема: мету, для якої споживчий кредит може бути витрачений; форми його забезпечення; наявні форми кредитування; тип відсоткової ставки; суму, на яку кредит може бути виданий; орієнтовну сукупну вартість кредиту; строк кредиту; порядок повернення кредиту, включаючи можливість

дострокового повернення кредиту; необхідність здійснення оцінки майна та ким вона здійснюється; податковий режим сплати відсотків та про державні субсидії, на які споживач має право, або відомості про те, від кого споживач може одержати докладнішу інформацію; переваги та недоліки пропонуваних схем кредитування.

Водночас кредитодавець не має права вимагати від споживача відомостей, які не стосуються визначення його платоспроможності та не є необхідними для надання споживчого кредиту.

Конкретний зміст договору про надання споживчого кредиту визначається угодою сторін. Водночас ст.11 Закону України «Про захист прав споживачів» містить положення про те, що у договорі про надання споживчого кредиту зазначаються: сума кредиту; детальний розпис сукупної вартості кредиту для споживача; дата видачі кредиту або, якщо кредит видаватиметься частинами, дати і суми надання таких частин кредиту та інші умови надання кредиту; річна відсоткова ставка за кредитом; право дострокового повернення кредиту; умови дострокового розірвання договору; інші умови, визначені законодавством.

Вивчення практики укладання та виконання договорів про надання споживчого кредиту дає змогу побачити існуючі недоліки та проблеми. Тому в законодавчі акти вносяться відповідні зміни, які мають усунути існуючі недоліки, сприятимуть удосконаленню діючої практики відносин між кредитодавцем і споживачем. Такі зміни знайшли відображення, зокрема в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI (далі — Закон №3795). Зупинимося на окремих важливих положеннях, які, на наш погляд, слід враховувати суб'єктам правовідносин при укладанні договорів про надання споживчого кредиту.

Умова про валюту, в якій надається споживчий кредит, є однією із суттєвих догівору про надання споживчого кредиту. Після набрання у жовтні 2011 р. чинності Закону №3795 надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України офіційно заборонено, тобто зазначені кредити можуть бути однозначно надані (отримані) лише в гривнях.

Іншою новацією, яку вніс Закон №3795, стала заборона кредитодавцю встановлювати у договорі про надання споживчого кредиту будь-які збори, відсотки, комісії, платежі тощо за дії, які не є послугою в розумінні Закону України «Про захист прав споживачів». Якщо в договорі буде зазначена умова, яка передбачає здійснення будь-яких платежів за дії, які не є послугою, то вона є нікчемною. Імовірно, це спроба захистити споживача від сплати сум, що не стосуються плати за користування позиковими коштами, позаяк послуга фінансової установи, зокрема банку, переважно полягає саме в наданні споживачу кредиту. Водночас формулювання «будь-які платежі за дії, які не є послугою», на наш погляд, фінансова установа може трактувати на свою користь, зазначивши, що умовна комісія за погашення кредиту — це також плата, пов'язана з послугою кредитодавця.

Укладаючи договір споживчого кредиту банки спонукають позичальників до співпраці із страховими компаніями. Мова йде про страхування зокрема життя банківських позичальників та предмета застави. Такі угоди укладаються, а потім не один раз переукладаються з позичальниками більшості видів споживчих кредитів. Однак слід мати на увазі, що обов'язковим для позичальника є страхування предмета застави, передбачені законами України «Про заставу» та «Про іпотеку». Водночас, з точки зору законодавства, ні страхування життя, ні страхування від нещасних випадків не відносяться до обов'язкових видів страхування. Як

правило, у банків є свої «акредитовані страхові компанії, з якими вони підписали партнерські угоди на прийнятних для банків умовах. Зростання обсягів споживчого кредитування в більшості випадків сприяє зростанню доходів як банків, так і страхових компаній. Однак не слід забувати і про ризики, на котрі наражаються зазначені фінансові посередники. Існує точка зору, згідно з якою «страхові вимоги» банків щодо необов'язкових видів страхування є незаконними і це може бути доведено в судах. Довести, що куплений позичальником поліс був нав'язаний йому банком, складно. Згідно ст.11 Закону України «Про захист прав споживачів» кредитодавець зобов'язаний повідомити позичальника про кредитні умови. Після підписання кредитного договору, позичальник підтверджує, що ознайомлений і згодний з умовами договору. Тому, якщо банк і страхова компанія виконують свої зобов'язання, будь-які претензії позичальників до них будуть необґрунтованими. Водночас позичальники мають шанс довести суду неправомірність дій фінансових посередників. Згідно ст.203 ЦКУ будь-який правочин може бути визнаний нікчемним, якщо волевиявлення учасника правочину не було вільним і не відповідало його внутрішній волі. На цій підставі можуть бути визнані недійсними угоди страхування, укладені під впливом обману.

Слід враховувати зарубіжний досвід щодо примусу позичальників до придбання полісів. Так, конфлікт банків Великобританії з позичальниками із-за нав'язування банками страховок на випадок хвороби, звільнення або смерті позичальників досяг значних масштабів та може суттєво вплинути на фінансову стійкість банків. Британський фінансовий регулятор FSA прийшов до висновку, що банки масово продавали поліси клієнтам, котрі не бажали їх придбавати або не потребували поліса. FSA підтримали британські суди. Сума претензій, виставлених Barclays, досягла 2 млрд,

Lloyds – 4,3 млрд, Royal bank Scotland – 1,4 млрд, фунтів. Загальна сума претензій до фінансових установ може досягти 15 млрд фунтів [6,с.12].

В листопаді 2011р. події у Великобританії досягли і України: перші позови до банків почали надходити і в українські суди. Адже у нас практика примусу позичальників до придбання полісів – звичайна справа. Якщо позичальники виграватимуть суди, то страхові компанії змушені будуть повертати застрахованим премію повністю, що негативно вплине на їх фінансовий стан.

Суттєвою умовою договору про надання споживчого кредиту є розмір відсоткової ставки за кредит. Відповідно до змін до ст. 10561 Цивільного кодексу України, внесених Законом №3795, кредитним договором має визначатися тип процентної ставки за кредитом: фіксована або змінювана. Водночас розмір процентів, тип процентної ставки та порядок їх сплати за кредитним договором визначаються в договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування, розміру облікової ставки та інших факторів. Фіксована процентна ставка є незмінною протягом усього строку кредитного договору. Тому банк не має права збільшувати її в односторонньому порядку, а умова договору щодо права банку змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку є нікчемною.

У разі застосування змінюваної (її ще називають плаваючою) процентної ставки кредитор самостійно, з визначеною у кредитному договорі періодичністю, має право збільшувати та зобов'язаний зменшувати процентну ставку відповідно до умов і в порядку, встановлених кредитним договором. Якщо кредитодавець має намір її змінити, то він зобов'язаний письмово повідомити про це позичальника, поручителя та інших зобов'язаних за договором осіб не пізніше як за 15 календарних днів до дати, з якої застосовува-

тиметься нова ставка. Мова фактично йде про те, що згода позичальника на зміну процентної ставки не потрібна, її буде змінено по закінченні встановленого строку попередження.

Водночас слід враховувати й те, що змінювана процентна ставка встановлюється на підставі погодженого сторонами в кредитному договорі індексу. Кредитор не має права змінювати встановлений договором порядок розрахунку змінюваної процентної ставки без згоди позичальника. Сам порядок розрахунку має дозволяти точно визначити розмір процентної ставки за кредитом на будь-який момент часу протягом строку дії кредитного договору. Який конкретно використовуватиметься індекс законодавчо не визначено. Відомі тільки вимоги, що висуваються до індексу, який повинен використовуватися у формулі визначення змінюваної процентної ставки:

1) поточне значення індексу повинно періодично, але не рідше одного разу на місяць, публікуватися в засобах масової інформації або оприлюднюватися через інші загальнодоступні регулярні джерела інформації. Кредитний договір повинен містити посилання на джерело інформації про відповідний індекс;

2) індекс повинен ґрунтуватися на об'єктивних індикаторах фінансової сфери, що дозволяють визначити ринкову вартість кредитних ресурсів;

3) значення індексу повинно встановлюватися незалежною установою з визнаною діловою репутацією на ринку фінансових послуг.

Зазначимо, що пересічному позичальнику складно буде розібратися у виборі індексу, швидше за все він просто погодиться на запропонований кредитором індекс. Водночас позичальник повинен вимагати від кредитора чіткої фіксації в кредитному договорі максимального розміру збільшення процентної ставки (у разі застосування змінюваної процентної ставки), а також детального розпису сукупної вартості кредиту для споживача (у процент-

ному значенні та грошовому виразі) з урахуванням відсоткової ставки за кредитом та вартості всіх послуг (реєстратора, нотаріуса, страховика, оцінювача тощо), пов'язаних з одержанням, обслуговуванням, погашенням кредиту та укладенням договору про надання споживчого кредиту.

Укладаючи кредитний договір із банком, споживач повинен звернути увагу на умови дострокового повернення кредиту. Кредитодавцю забороняється відмовляти споживачу в прийнятті платежу у разі дострокового повернення споживчого кредиту. Причому кредитодавцю забороняється встановлювати споживачу будь-яку додаткову плату, пов'язану з достроковим поверненням споживчого кредиту. У протилежному випадку така умова буде нікчемною. Більше того, споживач сплачує відсотки за користування кредитом та вартість всіх послуг, пов'язаних з обслуговуванням та погашенням кредиту, лише за період фактичного користування кредитом. Знайомлячись із текстом договору споживач має звернути увагу на те, яким в інтерпретації кредитодавця насправді є період фактичного користування кредитом.

Водночас заборона кредитодавцю встановлювати будь-яку додаткову плату за дострокове погашення кредиту сприймається не завжди позитивно. Зареєстрований в кінці грудня 2011 р. законопроект «Про споживче кредитування» передбачає дозволити банкам стягувати компенсацію з позичальників за дострокове погашення кредиту: не більше 0,5% суми достроково поверненого кредиту, якщо повернення здійснюється менше ніж за один рік до планового погашення кредиту, і 1% – якщо цей період перевищує один рік [10, с.30].

Закон №3795 деталізував поняття терміну затримання сплати споживачем частини кредиту та/або відсотків: за споживчим кредитом на придбання житла та кредитом, забезпеченим іпотекою, – щонайменше на три календарні місяці, для інших – щонайменше

на один. Таке затримання надає право кредитодавцю вимагати дострокового повернення споживчого кредиту або застосування іншої санкції.

Аналогічний підхід застосовується щодо внесків за вимогою кредитодавця на підставі договору, строк сплати яких не настав, або повернення споживчого кредиту. Якщо кредит забезпечений іпотекою (або він на придбання житла), то строк сплати (повернення) – протягом шістдесяти календарних днів з дня одержання повідомлення про таку вимогу від кредитодавця, а для інших споживчих кредитів – протягом тридцяти календарних днів.

Кредитодавець може проводити за погодженням із споживачем реструктуризацію заборгованості за договором про надання споживчого кредиту. Реструктуризація, зокрема, здійснюється шляхом:

1) надання позичальникам відстрочки сплати суми основного боргу за кредитними договорами на строк не більше трьох років;

2) продовження строку кредитного договору з урахуванням обмежень, що діють у банках, та обставин щодо фінансового стану позичальника;

3) зміни механізму нарахування відсотків таким чином, щоб частина щомісячних платежів з обслуговування кредитів не перевищувала 35% сукупного місячного доходу сім'ї;

4) поділу існуючого кредитного зобов'язання в іноземній валюті за договором про надання споживчого кредиту на:

– зобов'язання, забезпечене іпотекою, у розмірі залишку кредиту на момент реструктуризації, вираженого в гривнях за курсом, що діяв на момент отримання кредиту;

– зобов'язання, не забезпечене іпотекою, у розмірі різниці залишку кредиту в гривнях за курсом на момент реструктуризації та залишку кредиту в гривнях за курсом, що діяв на момент отримання кредиту, яке повністю виконується в кінці строку договору про надання споживчого кредиту.

Зазначимо, що банку надано право за реструктуризованими договорами звільняти позичальників від сплати будь-яких штрафних санкцій за несвоєчасне виконання умов кредитних договорів, що виникли до дати такої реструктуризації. У разі якщо позичальник у повному обсязі та своєчасно виконає реструктуризовані зобов'язання за кредитним договором протягом трьох років з дня реструктуризації боргу, банк має право на щорічне зменшення на 0,5% суми основного непогашеного боргу протягом наступних п'яти років з віднесенням зазначеної суми до складу витрат банку.

Укладаючи договір про надання споживчого кредиту споживачу слід враховувати те, що кредитодавець має право передати третій стороні свої права за цим договором. Законодавство передбачає лише обов'язок кредитодавця повідомити споживача про передачу третій стороні таких своїх прав.

Відомо, що кредитодавці люблять використовувати мікрошрифти в текстах кредитних договорів, особливо це стосується істотних умов договорів. Законом №3795 виписана заборона у будь-який спосіб ускладнювати прочитання споживачем тексту детального розпису сукупної вартості споживчого кредиту, зазначеного у кредитному договорі або у додатку до нього, у тому числі шляхом друкування його кеглем, меншим за кегель шрифту основного тексту, злиття кольору шрифту з кольором фону. Мова фактично йде про те, що лише сукупну вартість кредиту має бути чітко видно та як мінімум прописано тим самим шрифтом, що й увесь кредитний договір. Тобто якщо він буде десятим чи меншим кеглем – нічого, споживач напружить очі й прочитає. Головне, формально не порушено законодавчу вимогу.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження свідчить про те, що внесені законодавцем зміни зокрема до Цивільного кодексу України, Закону України «Про захист прав споживачів» направлені на удосконалення від-

носин між кредиторами та споживачами. Їх можна охарактеризувати як ті, що спрямовані на захист інтересів як споживачів, так і кредиторів. Водночас за-

лишилась низка проблемних, неврегульованих законодавчо питань, які вимагають подальшого дослідження та врегулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про захист прав споживачів» від 1 грудня 2005 р. №3161-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – 18 січня. – С. 1–14.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» від 22 вересня 2011 р. №3795-VI // Урядовий кур'єр. – 2011. – 2 листопада. – С.9–10.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. №2121-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – 17 січня. – С.5–13.
4. Податковий кодекс України. – <http://rada.gov.ua>
5. Цивільний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Кондор, 2003. – 400 с.
6. *Андрєєва Е.* Страховое возмездие // Деловая столица. – 2012. – 19 ноября. – С.12.
7. Банківські операції: підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
8. Банківські операції: підручник / За ред. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
9. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2011. – 589с.
10. *Гриньков Д.* Не потребности / Д.Гриньков // Бизнес. – 2011. – №51. – С.30.
11. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С.Стельмах (голова) та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
12. *Кузнєцова Л.В.* Кредитний менеджмент: підручник. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. – 332с.